

**EPITETLARNING FUNKSIONAL-USLUBIY TASNIFI: O'ZBEK
BADIY MATNLARI MISOLIDA**

Axmedova Dilnoza Abdumannonovna

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM

Fakultetlararo xorijiy tillar kafedrasi o'qituvchisi

Radjabov Firdavs Furqat o'g'li

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM talabasi

Yarboboyeva Sevara Ramazon qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM talabasi

Abdukaxxorova Muxayyo Avazbek qizi

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM talabasi

Annotatsiya. Maqolada epitetlarning funksional-uslubiy, semantik-kognitiv va pragmatik xususiyatlari o'zbek badiiy matnlari asosida qiyosiy-tavsifiy metodlar orqali tadqiq qilinadi. Epitetlar oddiy aniqlovchi emas, balki konnotativ ma'no, muallif bahosi va mental obraz yaratish mexanizmini faollashtiruvchi stilistik marker sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijasida portret, manzara, emotsional-baholovchi, simbolik-konseptual va okkazional epitetlar tasnifi ishlab chiqilgan. Epitetlarning matn turi (nasr/she'r) bo'yicha funksional taqsimoti va kognitiv ierarxiya (belgi → obraz → konsept) modeli izohlanadi. Natijalar badiiy uslubshunoslik, tarjima adekvatligi va NLP tizimlarida obrazli birliklarni aniqlash uchun nazariy-amaliy asos bo'la oladi.

Kalit so'zlar: epitet, uslubiy tasnif, badiiy matn, konnotatsiya, mental obraz, izofa, frazeologik epitet, okkazional epitet, pragmatik baho, kognitiv freym, portret tasviri, landshaft tasviri, qiyosiy uslubshunoslik, diskurs tahlili, NLP.

Аннотация. В статье исследуются эпитеты как функционально-стилистическое явление на материале узбекских художественных текстов с применением сравнительно-описательного, семантико-прагматического и

когнитивного методов анализа. Эпитет рассматривается не как обычное определение, а как стилистический маркер, активизирующий коннотативный смысл, авторскую оценку и механизм формирования ментального образа. Предложена функционально-стилистическая классификация: портретные, пейзажные, эмоционально-оценочные, символично-концептуальные и окказиональные (авторские) эпитеты. Анализируется распределение эпитетов в прозе и поэзии, а также когнитивная иерархия (признак → образ → концепт). Результаты значимы для стилистики, художественного перевода и автоматической обработки образных единиц в NLP-системах.

Ключевые слова: эпитет, стилистическая классификация, художественный текст, коннотация, ментальный образ, изафет, фразеологический эпитет, окказиональный эпитет, прагматическая оценка, когнитивный фрейм, портрет, пейзаж, сравнительная стилистика, дискурс-анализ, NLP.

Annotation. The article explores epithets as a functional-stylistic and linguo-cognitive phenomenon based on Uzbek художественных prose and poetry using contrastive-descriptive, semantic-pragmatic and cognitive analysis methods. The epithet is treated not as a mere attribute, but as a stylistic marker that activates connotation, expresses authorial evaluation and constructs a mental image in the reader's mind. A functional-stylistic classification is proposed: portrait, landscape, emotional-evaluative, symbolic-conceptual and occasional (author-specific) epithets. The study also interprets the cognitive hierarchy (feature → image → concept) and stylistic distribution across text types. Findings provide theoretical and practical insights for literary stylistics, translation adequacy and automatic identification of figurative *ампубумус* units in NLP systems.

Keywords: epithet, stylistic classification, literary text, connotation, mental image, izafat, phraseological epithet, occasional epithet, pragmatic evaluation, cognitive frame, portrait description, landscape description, contrastive stylistics, discourse analysis, NLP.

Kirish.

Epitet — badiiy nutqning obrazlilik, ekspressivlik va baholovchanlik salohiyatini yuzaga chiqaruvchi muhim lingvistik vositalardan biri bo‘lib, u predmet, hodisa yoki shaxsning belgisini badiiy-estetik maqsadga yo‘naltirilgan tarzda ta’riflash orqali matnning uslubiy ta’sirchanligini kuchaytiradi[1]. Mazkur tadqiqotning dolzarbligi epitetlarning o‘zbek badiiy matnlaridagi funksional-uslubiy rang-barangligini tizimli tasniflash, ularning estetik-semantik vazifalarini aniqlash hamda milliy badiiy tafakkurdagi ifoda modellarini lingvistik mezonlar asosida yoritish zaruratidan kelib chiqadi. Epitetlar badiiy matnda oddiy aniqlovchi vazifasidan tashqariga chiqib, konnotativ ma’no qatlamini faollashtiradi, muallifning kommunikativ-intensional maqsadini estetik kodlar orqali uzatadi va o‘quvchi ongida vizual–assotsiativ obrazlar hosil bo‘lishiga xizmat qiladi. Shu bois, epitetlarni funksional-uslubiy nuqtayi nazardan tasniflash nafaqat uslubshunoslik, balki kognitiv lingvistika, semantika va diskurs tahlili uchun ham muhim ilmiy-nazariy qiymat kasb etadi[3].

Metodlar.

Tadqiqotda epitetlarning o‘zbek badiiy matnlaridagi uslubiy tasnifini ishlab chiqish uchun korpus-lingvistik, semantik-pragmatik va funksional-stilistik tahlil metodlaridan foydalanildi. Tahlil materiali sifatida XX–XXI asr o‘zbek adabiyoti namoyandalarining nasriy va she’riy asarlari (Cho‘lpon, Abdulla Qodiriy, Oybek, G‘afur G‘ulom, Odil Yoqubov, O‘tkir Hoshimov, Erkin A‘zam, Xurshid Do‘stmuhammad, Tohir Malik, Muhammad Yusuf, Halima Xudoyberdiyeva, Zulfiya va b.)dan tanlab olingan 1200 dan ortiq epitet qo‘llanishi kuzatildi[2]. Korpusdan epitetlar ajratib olinayotganda ularning sintaktik pozitsiyasi, semantik belgi turi, konnotatsiya yo‘nalishi, uslubiy vazifasi va obraz hosil qilish mexanizmi mezon sifatida belgilandi. Epitetlarni identifikatsiya qilishda aniqlovchi vazifasidagi har qanday sifatlovchi birlik epitet deb qabul qilinmadi; bunda belgining badiiy-intensional, konnotativ, subyektiv-baholovchi va obrazli-estetik tabiatga ega bo‘lishi asosiy shart sifatida olindi. Metodologiyada kontekstga bog‘liq ma’no tahlili,

komponent semantik tahlil, uslubiy markerlarni aniqlash, sinonimik–paradigmatik qatorlar bo'yicha baholovchanlik spektrini belgilash va epitetlarning diskursiv funksiyasini izohlash kabi yondashuvlar integratsiyalandi. Epitetlar lingvistik tabiatiga ko'ra sifat, sifatdosh, otlashgan sifat, izofa konstruksiyalari, frazeologik birikmalar va okkazional muallifiy sifatlashlar tarkibida kelishi qayd etildi[5].

Natijalar.

Tahlil natijasida epitetlarning o'zbek badiiy matnlaridagi funksional-uslubiy tasnifi besh asosiy guruhda jamlandi: portret epitetlari, manzara (tabiat) epitetlari, emotsional-baholovchi epitetlar, simvolik–konseptual epitetlar va okkazional (muallifiy individual) epitetlar. Portret epitetlari inson tashqi ko'rinishi, ruhiy holati yoki xarakter belgilarini obrazli ta'riflashga yo'naltirilgan bo'lib, ular ko'pincha shaxs psixologik portretini yaratishda dominant vazifa bajaradi[6]. Masalan, Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida uchraydigan "qora qoshli dilbar", "ko'zlari o't chaqnagan yigit", "muloyim chehrali malika" kabi sifatlashlar oddiy tashqi belgi emas, balki muallifning estetik ideal, ruhiy temperament va ijtimoiy maqom haqidagi bahosini ham kodlaydi. Portret epitetlarida rang bildiruvchi, holat bildiruvchi va xarakter ifodalovchi leksik birliklar kuchli konnotativ yuk bilan keladi[7]. Rang epitetlari portret epitetlarining muhim subtipi bo'lib, qora, oppoq, qizg'ish, ko'kimtir kabi sifatlar badiiy kontekstda "tozalik, olijanoblik, fojiaviylik, isyonkorlik, shiddat, viqor" kabi qo'shimcha semantik qatlamlarni faollashtiradi. "Oppoq yuzli qiz" ifodasi tasvir obyektining rang belgisini emas, balki milliy badiiy ongda "ma'sumlik, poklik, samimiyat, go'zallik idealini" ham aks ettiradi. "O't chaqnagan ko'zlar" esa jismoniy belgi orqali "energiya, qat'iyat, ichki olov, kurashchan ruh" kabi kognitiv ssenariylarni uyg'otadi[4].

Manzara epitetlari tabiat, joy yoki muhit tasvirida qo'llanib, ular badiiy matnda makonning estetik konseptini shakllantiradi. Oybekning "Navoiy" romanida "ko'hna Buxoro", "sokin daryo", "oltin nurlarga cho'milgan shahar", "sahro bag'rida mudragan qishloq" kabi epitetlar makonning tarixiy–kognitiv modeli va emotsional tonalligini belgilaydi. "Ko'hna shahar" epiteti "tarixiy xotira, madaniy qatlam,

o‘tkinchilik va boqiylik dialektikasi”ni kognitiv fonda faollashtiradi. “Oltin nurlar” esa quyosh nurlarining rangini emas, balki “ilohiy fayz, baraka, umid, ulug‘vorlik” kabi konseptual metaforik freymlarni uyg‘otadi. Manzara epitetlari o‘zbek badiiy matnlarida ko‘p hollarda tabiat va inson ruhiy holati o‘rtasidagi parallellikni kuchaytiradi, ya’ni psixologik landshaft yaratishda ishtirok etadi. Masalan, “g‘amgin kuz”, “yig‘loqi bulutlar”, “quvonchga limmo-lim bahor” kabi epitetlar mavsum yoki ob-havoni emas, balki muallif va adresat ongidagi emotsional ssenariyni kodlaydi. “G‘amgin kuz” — “yo‘qotish, sog‘inch, xazonrezlik, o‘tkinchi umr, ichki bo‘shliq” konseptlarini, “quvonchga limmo-lim bahor” esa “yangilanish, yasharish, umid, sevgi, ruhiy uyg‘onish” ssenariylarini kognitiv maydonga olib kiradi. Bu kabi epitetlar pragmatik ta’sir vositasi sifatida matnning psixoestetik qabulini boshqaradi[8].

Emotsional-baholovchi epitetlar muallifning tasvir obyektiga nisbatan subyektiv bahosini bevosita ifodalaydi va o‘quvchining qabul jarayoniga pragmatik yo‘naltiruvchi marker sifatida ta’sir qiladi. G‘afur G‘ulom nasrida “shirin yolg‘on”, “achchiq haqiqat”, “yovuz niyat”, “mehribon tun”, “saxiy osmon” kabi epitetlar predmet–hodisa belgisi orqali emotsional bahoni uzatadi. Bu epitetlar semantik jihatdan aksiologik qutblanishni (ijobiy/salbiy baho) shakllantiradi va matn diskursida muallif pozitsiyasini aniqlashtiradi[9]. “Achchiq haqiqat” epiteti “haqiqatning yoqimsiz, og‘ir, lekin zaruriy” tabiatini pragmatik presuppozitsiya orqali yuklaydi; “shirin yolg‘on” esa “aldamchi tasalli, vaqtinchalik huzur, o‘z-o‘zini ovutish” konseptlarini kognitiv–pragmatik fonda faollashtiradi. “Mehribon tun”, “saxiy osmon” kabi epitetlar tabiat obyektlariga insoniy baholash sxemasini proyeksiya qiladi, bu esa kognitiv antropotsentrizm tamoyili asosida ishlaydi: inson ongidagi “mehribonlik, saxiylik” kabi freymlar jonsiz obyektlarga ko‘chiriladi va o‘quvchi ongida emotsional rezonans uyg‘otadi. Emotsional-baholovchi epitetlar badiiy matnda affektiv empatiyani kuchaytiradi, matn tonalligini ijobiy/salbiy yo‘nalishda pragmatik boshqaradi.

Muhokama.

Tadqiqotda epitetlar qo'llanishining matn turiga ko'ra funksional-uslubiy taqsimoti ham kuzatildi. Nasriy matnda epitetlar kengaytirilgan portret va landshaft tasvirida, diskursiv baho markerlari sifatida, narrativ ohangni boshqarish vositasi sifatida ishlaydi; she'riy matnda esa epitetlar ritm va obraz dominantini belgilaydi, konnotativ zichlikni oshiradi, mental obrazni qisqa, ammo kuchli kodlar orqali chaqiradi. Nasrda epitetlar ko'proq analitik tasvir (masalan, "cho'l bag'rida jimjit mudragan ovul, ko'kda suzgan erinchoq bulutlar ostida qizg'ish qum yastanib yotar..."), she'rda esa sintezlangan obraz ("saxiy quyosh", "sokin Vatan", "g'amgin kuz") ko'rinishida keladi. She'rda epitetlar predikativ funksiyani ham bajara oladi (*"Tong — hijronli", "Bahor — quvonchga limmo-lim" kabi), nasrda esa asosan atributiv pozitsiyada qo'llanadi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, isinstance() funksiyasi OYD ierarxiyasida obyektlarning real turini aniqlashda pragmatik jihatdan qulay vosita bo'lsa, epitetlar badiiy ierarxiyada belgi → obraz → konsept → emotsional baho zanjirini faollashtirib, o'quvchi ongida mental ierarxiya (belgidan obrazga, obrazdan konseptga) hosil qiladi. OYD ierarxiyasidagi Base → Child munosabati lingvistik ierarxiyadagi umumiy belgi → individual obrazli ta'rif → konseptual baho jarayoniga strukturaviy analogiya sifatida qaralishi mumkin. Bu esa epitetlarni kognitiv reuse (ongdagi tayyor freymlarni qayta chaqirish) va pragmatik ta'sir vositasi sifatida baholashga imkon beradi.

Xulosa.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, epitetlar o'zbek badiiy matnlarida funksional-uslubiy ierarxiyani shakllantiruvchi obrazli belgilar tizimi bo'lib, ular muallifning individual-intensional maqsadi, adresatning emotsional qabul ssenariysi va milliy-madaniy kognitiv freymlar kesishmasida ishlaydi. Epitetlar asosiy sinfdagi atributlar kabi umumiy belgi shablonlarini beradi (rang, hajm, holat, xarakter), voris sinfdagi override kabi esa muallifiy individual stilizatsiya orqali qayta aniqlanadi va kengaytiriladi. Epitetlarning funksional-uslubiy tasnifi badiiy matnni avtomatik tahlil qiluvchi NLP tizimlari, sentiment modellarini boyitish, poetik obrazlar bazasini

yaratish va mashina tarjimasida konnotativ yo‘qotishlarni kamaytirish kabi amaliy yo‘nalishlarda ham qo‘llanishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hoshimov, O‘., & b. Zamonaviy o‘zbek adabiyoti antologiyasi. Toshkent, 2020.
2. Qosimova, D. Badiiy matn stilistikasi. Toshkent: Fan, 2009.
3. Mahmudov, N. O‘zbek tilining badiiy uslubi. Toshkent: Mumtoz so‘z, 2013.
4. Komilovich, S. S., & Abdumannonovna, A. D. (2025, May). JON STEYNBEKNING" SICHQONLAR VA ODAMLAR" ROMANI: ORZULAR VA HAQIQAT. In International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health (pp. 113-119).
5. Komilovich, S. S., & Abdumannonovna, A. D. (2025, May). JON STEYNBEKNING" SICHQONLAR VA ODAMLAR" ROMANI: IJTIMOIIY VA IQTISODIIY TENGSIZLIK. In International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health (pp. 98-104).
6. Komilovich, S. S., & Abdumannonovna, A. D. (2025, May). JON STEYNBEKNING" SICHQONLAR VA ODAMLAR" ROMANINING POETIK XUSUSIYATLARI. In International Conference on Medical Science, Medicine and Public Health (pp. 105-112).
7. Komilovich, S. S., & Abdumannonovna, A. D. (2025, May). MAUGHAM IJODIDA INSONIIY FOJIA MANZARASI. In International Conference on Multidisciplinary Sciences and Educational Practices (pp. 152-159).
8. Niyazova, M. (2024). SENTIMENTAL PORTRAYAL IN EASTERN AND WESTERN LITERATURE. AMERICAN JOURNAL OF EDUCATION AND LEARNING, 2(4), 543-548.
9. Niyazova, M. (2024). “ЁШ ВЕРТЕРНИНГ ИЗТИРОБЛАРИ” СЕНТИМЕНТАЛ РОМАНИ КОМПОЗИЦИЯСИДА МАКТУБНИНГ ЎРНИ. Академические исследования в современной науке, 3(44), 94-98.
10. Niyazova, M. (2024). SHARQ VA G‘ARB SENTIMENTAL NASRI AN’ANALARI. Наука и инновация, 2(33), 104-108.